

Les necròpoli de les Goges (Sant Julià de Ramis, Gironès)

B. AGUSTÍ, LI. E. CASELLAS, B. FOGUET
J. LLINÀS, J. LÓPEZ, J. MERINO
J. POU, X. TIÓ

LOCALITZACIÓ I MORFOLOGIA GEOLOGICA

La necròpoli de les Goges de Sant Julià de Ramis, Gironès, es troba a uns sis quilòmetres al nord de Girona, just on els últims contraforts de les Gavarres i les primeres de la Serralada Transversal tanquen l'anomenat pla de Girona, que forma un congost vorejat pel riu Ter. El cementiri se situa arran de la carretera N-II, a prop de l'antic camí que pujava el congost de la Costa Roja, en un turó del marge esquerre del Ter, a ponent del pla de Campdorà. Aquest turó, abans partit per l'autopista A-7 i actualment gairebé desaparegut, és limitat força accidentalment al nord pel torrent de la Garriga, a l'est pel Ter, i al sud per un penya-segat, mentre que per l'oest els pendents es dilueixen més suaument fins a esdevenir camps de conreu, avui en via d'urbanització. El cementiri es troba en un pla del vessant est.

Geològicament el jaciment està situat a la segona de les considerades com a baixes terrasses del Ter, entre vint i vint-i-cinc metres per sobre el seu nivell. Sobre aquesta terrassa s'han format nivells de travertí alternats amb nivells de llims, coberts per una primera capa de terres col·luvials. És en aquest substrat tou i fàcilment alterable del travertí on foren excavades les fosses que la intervenció arqueològica ha deixat al descobert.

CONTEXT HISTÒRIC

Com lloc de pas important des d'èpoques molt reculades, el congost de la Costa Roja sobresurt per la llarga presència d'assentaments humans en el seu territori, des del paleolític als nostres dies, ja siguin de caire esporàdic o bé més sedentari. La seva privilegiada situació, en els contraforts més occidentals de les Gavarres, permet un fàcil control del territori del pla de Girona, i també de les vies de comunicació que hi conflueixen. Aquests eixos viaris posen a l'abast la relació del litoral, per la banda de llevant, amb l'interior, a ponent, alhora que formen cruïlla amb el pas natural nord/sud de la zona: l'antic camí d'Heracles, més tard la Via Augusta.

Així doncs, no és d'estranyar que la combinació de plana, muntanya, aigua i

comunicació atragués des d'antic tot tipus d'assentaments humans sobre aquesta zona. Malauradament, les referències a l'època que ens ocupa, la transició del món antic a l'alto-medieval, són escasses, i en concret per a la necròpoli de les Goges, del tot inexistents. Tanmateix, sí que podem comprovar l'existència de nuclis importants de població, anteriors a la necròpoli, que demostren la continuïtat en l'explotació del territori, i una densitat presumiblement més que acceptable per als períodes de què parlem.

Res, però, no ens permet suposar una línia de continuïtat clara entre els diferents moments d'assentament. Pel que fa a l'època alto-medieval, les primeres referències documentals dels nuclis poblats propers (Sant Julià de Ramis, Medinyà, Campdorà, Riudellots de la Creu, Palol de Rebardit...), comencen en algun cas a partir del segle IX, i més generalment del X. Això ens deixa imaginar entre quins paràmetres, romans o alto-medievals, hem de centrar la nostra recerca: en un marc cronològic que no depassi excessivament l'inici de l'eclosió documental. Aquesta línia de treball es veu reforçada per la troballa d'una moneda del segle VII en la mateixa excavació, i per dues datacions coetànies provinents d'una isolada sivella de Sant Vicenç de les Roquetes i de dues sitges de l'abric del Bosquetó (C-14), a les mateixes Goges. Aquest fet es veu reforçat per les datacions fetes amb carboni 14 sobre la matèria òssia de dos enterraments (E.7 i E.216-2) situats, respectivament, al centre i al límit del jaciment.

DESCRIPCIÓ ARQUEOLÒGICA

Després dels treballs de delimitació del jaciment es localitzen un total de dues-centes set fosses i cent setanta-tres individus. Totes orientades est/oest, amb algunes variacions de graus, i amb els individus disposats de la mateixa manera, mirant a llevant. La posició dels cossos és decúbit supí, amb les cames estirades en la majoria dels casos, mentre que els braços els trobem, més o menys en igual proporció, sobre l'abdomen, la pelvis o estirats al costat. Només hi ha un cas d'enterrament col·lectiu, d'un home i d'una dona, i un cas de reutilització que no malmet en absolut la fossa.

TIPOLOGIA DE LES FOSSES

Sobre la tipologia de les fosses d'enterrament es dona indistintament ja siguin d'adults com d'infants. El tipus predominant és el de banyera, malgrat presentar variacions del tipus més rectangular amb extrems arrodonits, o de forma lleugerament trapezoïdal. En conjunt representen un 54 % del total, mentre que les no identificades pugen fins a un 16 %. El segon tipus més abundant és la fossa rectangular, que es presenta tant amb els angles rectes com una mica arrodonits, i en algun cas amb forma lleugerament trapezoïdal. Aquest tipus també es dona indistintament i representa un 19 % del total. Un 8 % del total de fosses presenten un encaix per sostenir-ne la coberta. La seva silueta exterior tant pot ser rectangular com més en forma de banyera, igual que el seu interior. Com a

curiositat cal esmentar que en algun cas les trobem amb encaix en un sol costat. Un tipus encara més escàs és el de caixa de lloses, gairebé sempre de grans lloses, força ben tallades que folren la fossa independentment del tipus de subsòl on es trobi: travertí o argiles. A vegades, la caixa és formada per grans rierencs. S'han localitzat, també, restes de carreus de pedra sorrenca pertanyents a una mena de sarcòfag, els peus del qual finalitzaven en una sola peça de forma trapezoïdal, molt deteriorat per les màquines.

Pel que fa a la coberta de les fosses, el més freqüent és trobar en el reompliment d'aquestes restes de lloses de pissarres amb còdols, a vegades només esquerdissos, que ens permeten suposar que la majoria de sepultures anaven proveïdes d'alguna mena de coberta. El més normal en els casos de presència de coberta és que aquesta estigui formada per pissarres o blocs de travertí o per la combinació d'aquests amb còdols o rierencs. Només en un sol cas la coberta de lloses presenta una mena de segellat de morter al seu damunt, molt deteriorat per l'efecte de les llaurades.

DISPOSICIÓ DELS ENTERRAMENTS

L'aspecte que ofereix el conjunt en relació amb la distribució de les fosses ens fa adonar que aquestes responen a una ordenació en filades, fins al punt que en alguns casos podem apreciar unes certes relacions d'anterioritat i posterioritat entre elles, potser a partir d'un nucli central. Si considerem, a més a més, que de dos-cents set enterraments només un ha estat reutilitzat, podem intuir que la necròpoli respon a una organització conscient d'aquest espai; i que el resultat d'aquest espai i el respecte als vells enterraments es deu a una senyalització de les sepultures per tal de poder ser reconegudes. Aquesta senyalització podria molt ben ser de tipus túmul de resultes del reompliment de la fossa, acompanyat d'algun senyal vertical a manera d'estela, de la qual val a dir que no se n'han trobat indicis.

En relació amb l'orientació dels morts mirant a llevant creiem que la variació de graus es deu bàsicament al canvi estacional de la sortida del sol i no a l'hora en què es fa l'enterrament, com alguna vegada s'ha dit, ja que si això fos cert la disparitat de graus seria força més evident i la coincidència en l'orientació, molt menys. Observant els canvis estacionals ens adonem que els graus de sortida del sol per l'est exacte coincideix gairebé amb els equinoccis, mentre que varia uns trenta graus al nord pel solstici d'estiu (juny) i el mateix, però cap al sud, pel solstici d'hivern (desembre). D'aquí, doncs, podem treure, més o menys, la correlació de la resta dels mesos.

A partir de les orientacions dels enterraments es pot observar que el moment en què hi ha una quantitat de defuncions més gran és el pas a la primavera i a la tardor. Es confirma també la tendència a l'alça en el període que comprèn els mesos humits i de clima més inestable. Per grups d'edat, els més estables són els grups en principi més dèbils: els infants i els vells, amb un nombre de morts més o menys constant i amb un lleuger augment al pas dels mesos freds a càlids i de càlids a freds. Augment molt més ostensible en la població jove i adulta, que experimenta uns màxims força remarcables.

EL MATERIAL ARQUEOLÒGIC

El material recuperat és molt escàs, ja que de les dues-centes set sepultures només en dos casos podem parlar d'aixovar, i encara d'una manera molt relativa. Aquests casos es redueixen a restes de vidre en l'únic enterrament col·lectiu (dos individus) de la necròpoli, que probablement correspondria a un petit ungüentari, i a una moneda d'or als peus d'una altra sepultura. En aquesta mateixa sepultura, ocupada per una dona, es localitzaren un anell de bronze i un collaret al voltant del coll.

El collaret era format per tretze denes de pasta de vidre, una de blanca i dues de color blau fosc en forma d'anella circular, molt ben conservades. També hi ha tres boletes foradades, una de color taronja i dues de verdes, dues denes minúscules de color verd i quatre de tonalitat ambre i fragments d'una altra de color blau. Aquest tipus de denes, de pasta de vidre, han estat documentades també a la necròpoli de Carpio de Tajo (RIPOLL, 1985), encara que són negres o negres amb vetes de color. A més a més s'han recuperat dues tanques de bronze amb decoració d'acanalats. Formant part també del collaret hi havia una moneda foradada de coure banyada en or (una falsificació?). La llegenda és la següent: a l'anvers, *CHI(...)SVINTH(...)* (*Chindasvintus (Rex?)*), mentre que al revers es llegia *TARR:ACOPIU:(Tarraco Pius)*. El seu estat de conservació és força dolent i de difícil lectura. L'altra moneda, trobada als peus, és tota d'or i es troba en un estat de conservació immillorable, i la seva llegenda a l'anvers és: *CHIND:SVINI:Rx* (*Chindasvintus Rex*), i al revers *TARRACO:AVIOx*, (*Tarraco Iusto*). La cronologia de totes dues oscil·laria entre el 642 i el 653.

L'anell és un cèrcol en forma de segell i està obert per tal d'ajustar millor al dit. Presenta una decoració de tipus vegetal, amb un entrellaçat de fulles que configuren una S que, treballada en relleu incís, situaria la peça al segle VII dC. En un altre enterrament, en aquest cas infantil, s'ha localitzat un altre anell també de bronze, molt malmès, que en forma d'amella presenta decoracions incises del tipus reticular (X), que donaria la mateixa cronologia. També en aquest cas, a Carpio de Tajo hi ha documentat un anell en cinta circular amb eixamplament en la zona frontal i decoració incisa geomètrica (RIPOLL, 1985, pàg. 2). Hi ha també altres paral·lels a Segòbriga i a Pamplona.

L'escassetat del material no és un fet estrany si considerem que, per exemple, a la necròpoli paleocristiana de Tarragona, excavada per Serra Vilaró; de més de dues mil sepultures només una dotzena contien aixovar. Segons G. Ripoll (RIPOLL, 1986), a partir del segle VIII canvien els hàbits d'acompanyar els difunts amb objectes personals i només un 10 % dels individus serien enterrats amb algun objecte d'aquest tipus (anells, collarets...), percentatge que la necròpoli de les Goges compleix rigorosament.

LES RESTES HUMANES

En aquests moments, l'estudi antropològic es basa únicament en les dades que ens donen una informació bàsica per reconèixer el tipus de població de les Goges.

L'estat de conservació no és massa bo. Els esquelets que es trobaven en nivells més superficials es varen veure afectats pels treballs agrícoles que, sortosament, eren fets per una màquina poc potent i que no llaurava a gaire fondària. De les dues-centes set fosses registrades, només a cent setanta-tres es localitzaren restes òssies, mentre que les trenta-quatre restants eren buides. Els enterraments amb restes no sempre han conservat tot l'esquelet. Lògicament, les restes que s'han conservat pitjor són les infantils, atès que el seu teixit ossi és més fràgil i menys dens que el dels adults. En algunes ocasions només s'ha pogut recuperar alguna peça dental. De la mateixa manera, en els adults, les zones òssies més ben conservades són les que tenen el teixit compacte (diàfisi i neurocrani), mentre que les esponjoses i les de teixit més prim (esplacrocraani) solen estar molt més deteriorades. També les peces dentals, a més de tenir un important grau de desgast, tenen l'esmalt molt deteriorat. Fins i tot en les denticions decinuals (dents de llet) es fa evident un desgast considerable de la cara oclusal, que fa pensar en una dieta molt dura, amb conseqüències destructives.

Els enterraments situats a més fondària han preservat més bé els esquelets, especialment si conserven la coberta.

Els ossos apareixen normalment en connexió. Els que solen estar desplaçats són els ossos de l'avantbraç, de la cama, la mandíbula i les falanges, una vegada desapareixen els lligaments que els mantenen en posició. Aquest fet indica que el procés de descomposició es degué fer dins un espai buit. El farciment dels enterraments, doncs, es féu posteriorment, per filtració entre les lloses de la coberta o bé en trencar-se aquestes.

És possible observar algunes agrupacions d'enterraments infantils, més o menys a prop d'un individu adult i no sempre del sexe femení. Sobre aquest punt, cal plantejar-se si aquestes agrupacions poden respondre a vincles familiars o bé haver-se produït en un curt període de temps.

Fins ara, l'edat s'ha pogut establir en un 76 % dels casos, a partir de l'erupció dentària i de l'ossificació dels ossos llargs. Els resultats són vint-i-sis individus de menys de catorze anys i cent quaranta-dos individus més grans d'aquesta edat.

El sexe dels individus ha estat determinat a partir de la pelvis, els caràcters morfològics i la capacitat cranial. El diagnòstic sexual s'ha obtingut en un 48 % dels casos. En el percentatge restant, no determinat, cal incloure-hi els individus infantils, per als quals el diagnòstic sexual ha estat gairebé sempre impossible i dels quals només se n'han pogut determinar dos casos. Dins el grup amb el sexe determinat, un 56 % correspon a individus femenins (quaranta-set individus) i un 44 %, a masculins (trenta-sis individus).

Relacionant el sexe amb l'edat, dins el grup comprès entre els quinze i els vint-i-nou anys moren el doble de dones que d'homes. Aquest grup correspon a

l'anomenada edat fèrtil, en què les morts en el part o en el postpart devien ser freqüents. El percentatge és més equilibrat en el grup comprès entre els trenta i els trenta-nou anys i finalment, a partir dels quaranta anys, només s'han pogut determinar individus femenins.

L'alçada s'ha determinat seguint el mètode a partir d'ossos llargs proposat per Olivier (OLIVIER, 1960 i 1963). L'os més preponderant i, per tant, l'utilitzat és el fèmur esquerre. En els casos en què aquest os falta, s'ha utilitzat el fèmur dret. Les mitjanes d'alçada obtingudes són cent seixanta-dos centímetres per a les dones i cent seixanta-vuit centímetres per als homes.

El diagnòstic cranial és d'un 67 % de dolíocranis, un 29 % de mesocranis i un 4 % de braquicranis, una població mediterrània que s'inscriu exactament en la població medieval catalana coneguda fins al moment (VIVES, 1990).

La posició dels esquelets és gairebé sempre en decúbit dorsal, o sigui, d'esquena a terra i amb les cames estirades. Majoritàriament, els braços solen estar al costat del cos o sobre la pelvis (57,5 %) i poques vegades doblegats sobre el pit (9 %). No s'ha observat cap distribució especial dels esquelets en relació amb aquesta disposició.

Normalment, els esquelets estan cenyits dins l'enterrament. En cap cas s'han localitzat claus de metall o restes de fusta que indiquin l'existència d'una caixa.

De tots els enterraments, només dos han estat reutilitzats. En un cas es tracta d'una fossa senzilla amb dos esquelets adults masculins, l'un col·locat damunt de l'altre. L'altre cas és una fossa senzilla que conté un sol esquelet adult que va ser ampliada cap al sud per encabir-hi un segon individu masculí adult.

LES SITGES

Durant el procés d'excavació de la necròpoli es pogueren localitzar, en el mateix indret, un total de nou sitges, excavades en el mateix indret i amb cronologia i tipologia diverses, que podem agrupar en tres grans grups:

Neolític mig-final: Hi ha quatre sitges que corresponen a aquest període. Són de boca circular, amb una amplada mitjana entre els cent i els cent vint centímetres una fondària que no supera mai els quaranta centímetres. La secció és troncocònica o semicircular. En el seu interior s'ha recollit gran quantitat de material arqueològic: indústria lítica, ceràmica i restes de fauna. Algunes d'aquestes sitges havia estat parcialment retallada en el moment de fer-se les fosses de la necròpoli.

Època medieval: Hi corresponen dues sitges, amb una tipologia molt similar: boca rodona, d'aproximadament un metre de diàmetre i parets rectes amb el fons pla. La fondària és d'aproximadament un metre. Els farcits són formats per argiles i rierencs, i també alguna resta de morter de calç. El material arqueològic és molt escàs i només ens permet situar-les, a grans trets, a l'època medieval. Una de les sitges ha destruït parcialment un dels enterraments de la necròpoli.

Indeterminades: S'han localitzat també tres sitges, amb tipologia i farcits di-

versos, que no s'han pogut datar per manca de cap mena de resta de material arqueològic.

El conjunt de les sitges estava repartit per la superfície del jaciment d'una manera totalment aleatòria, i en cap cas no s'han pogut localitzar restes d'algun lloc d'habitatge que s'hi pogués relacionar.

CONCLUSIONS

Com a conclusions hem d'admetre, com ja hem dit al principi, que encara no podem oferir res definitiu; però, si més no, sí que podem concretar cap on s'encaaminen els nostres treballs, bàsicament en funció del que ja s'ha dit.

D'entrada, intentar una aproximació antropològica a una mostra de població prou important com per ser tinguda en compte, i que esperem completar propeperament amb un estudi sobre les seves paleopatologies, que ens permetran conèixer millor com vivien aquest grup de gent.

D'altra banda, i perquè tot això tingui sentit, és evident que cal parlar de la cronologia que assignem a aquest cementiri. De fet, els elements que tenim, a l'espera dels resultats de les anàlisis de C-14, són més aviat escassos. Comptem, doncs, amb dues monedes, dos anells i unes quantes denes de pasta de vidre, que en conjunt poden pertànyer a la segona meitat del segle VII. Realment, no massa si pensem que corresponen a troballes localitzades en dos dels dos-cents set enterraments descoberts. Altres datacions d'aquesta època, a les quals ja hem fet referència, són una sivella trobada aïlladament en un indret no massa llunyà i dues sitges al costat mateix del cementiri. Això ens pot servir de referència com per pensar que en algun lloc proper hi havia alguna comunitat en aquests moments, però no per datar la necròpoli.

De totes maneres, si ens fixem en l'estructuració del cementiri, organitzat gairebé perfectament en filades, observarem que en cap cas no hi ha una superposició d'enterraments i que els nous enterraments es fan d'una manera més o menys ordenada. Així, podem pensar que, d'una banda, les sepultures comptaven amb algun tipus de senyalització per al seu record, i de l'altra, que el marge cronològic en què devia funcionar la necròpoli no ha de ser excessivament llarg a causa del mateix manteniment d'aquesta senyalització. Per tant, doncs, ens trobaríem davant d'un període relativament curt de funcionament, la qual cosa ens ha d'ajudar a l'hora de centrar la seva cronologia. Tradicionalment, s'ha considerat aquest tipus de cementiris com d'època antiga tardana, relacionats amb la proximitat de camins als afores dels nuclis de població importants, i que anirien desapareixent durant els segles VII i VIII (RIU, 1981-1982). Això ens podria desorientar una mica i fer-nos recular força la seva datació, si no fos perquè ni en cap enterrament ni en els camps dels voltants s'ha localitzat un tros de ceràmica o *tegula* de fabricació romana.

L'ordenació de cementiris deixant espais de circulació entre les fosses és força corrent a l'antiguitat, exemples dels quals els tenim, sobretot per respondre a excavacions modernes, a l'Hotel dels Italians a Girona (MATARÓ RIGO, 1992) i

al Parc de la Ciutat de Tarragona (TED'A, 1987). A més a més, la seva ubicació semblaria correspondre amb el tipus d'indret més característic d'època visigoda per a l'establiment d'un cementiri: proximitat a una via de comunicació important (la Via Augusta), a unriu o riera (el Ter i el Torrent de la Garriga), en un lloc lleugerament elevat i a la solana (RIPOLL, 1986): Duraton (Segòvia), Carpio del Tajo (Toledo), Estagel (Rosselló), Herrera de Pisuerga (Palència)...

Pel que fa a les fosses, el fet que la majoria siguin excavades o semiexcavades a la roca ens podria recordar les necròpolis dels segles IX i X. Tanmateix, la seva tipologia s'assembla més a les de tradició antiga: les rectangulars o trapezoïdals amb extrems arrodonits, amb o sense encaix, se situarien entre els segles VI i VII, tot i que perduren fins al IX, igual que les de grans lloses; les de tipus banyera serien posteriors al segle VII, mentre que les pisciformes i antropomorfes començarien a partir del segle VIII. (JORDI BOLÓS-MONTSERRAT PAGÈS, a RIU, 1981-1982). De totes maneres, del tipus predominant se n'han trobat gairebé arreu: Empúries (ALMAGRO-PALOL, 1982), a Roses (PALOL), a Santa Margarida de Martorell (NAVARRO-MAURI, 1987), al Parc de la Ciutat, Caldes de Malavella (MERINO & AGUSTÍ, 1990)... Però el que és més significatiu és la relativa homogeneïtat de les sepultures de les Goges: cap presència d'enterrament de *tegulae*, cap d'àmfora, cap d'obra, cap de senyal de fusta (un clau a tota l'excavació i encara de procedència dubtosa)... tipus, tots ells, que se solen superposar tant físicament com cronològica.

Totes aquestes puntualitzacions porten a creure que la datació més aproximada del cementiri de les Goges se situa entre el final del segle VI o principi del VII, fins al principi del IX; és a dir, en un espai de temps d'entre dos-cents o dos-cents cinquanta anys, principalment pels punts següents:

- Per la seva ordenació de l'espai en filades.
- Per la tipologia de les tombes en què predomina el tipus banyera i el rectangular d'extrems arrodonits, sense cap mena d'element que remarqui la capçalera com en els enterraments d'època posterior (OLLICH, a RIU, 1981-1982).
- Pels trets arcaïtzants de les sepultures amb grans lloses (que només en un cas podrien haver estat serrades), de rierencs o per les restes del sarcòfag localitzat, format per peces de gres, d'imitació clàssica.
- Per l'única presència d'una tomba pisciforme, i a més en una zona del tot perifèrica de la necròpoli, que podria datar-se del principi del segle IX.

A més a més, val a dir, que a les obres d'agençament de la zona d'aparcaments de l'antiga parròquia de Sant Julià aparegueren sepultures de lloses del tot indiferents a les descobertes, segurament dels segles XI-XII, i que per tant reformarien el límit cronològic superior del cementiri de les Goges.

Pel que fa a les orientacions, podrien ser un element més d'enquadrament cronològic per la coincidència generalitzada sobre el tipus teòric E/O respecte a la resta. El més interessant del tema és, sens dubte, el motiu que porta a coincidir: les raons, ja siguin d'un tipus religiós o d'un altre, són i seran difícils d'esbrinar, tot i l'evidència. El que sí podem fer és estudiar-ne el funcionament, malgrat la manca d'estudis d'aquesta mena sobre jaciments del país. Els paral·lels de Cannington a Anglaterra i de Sasbach-Behans i Bischoffingen a Alemanya (KLIE-

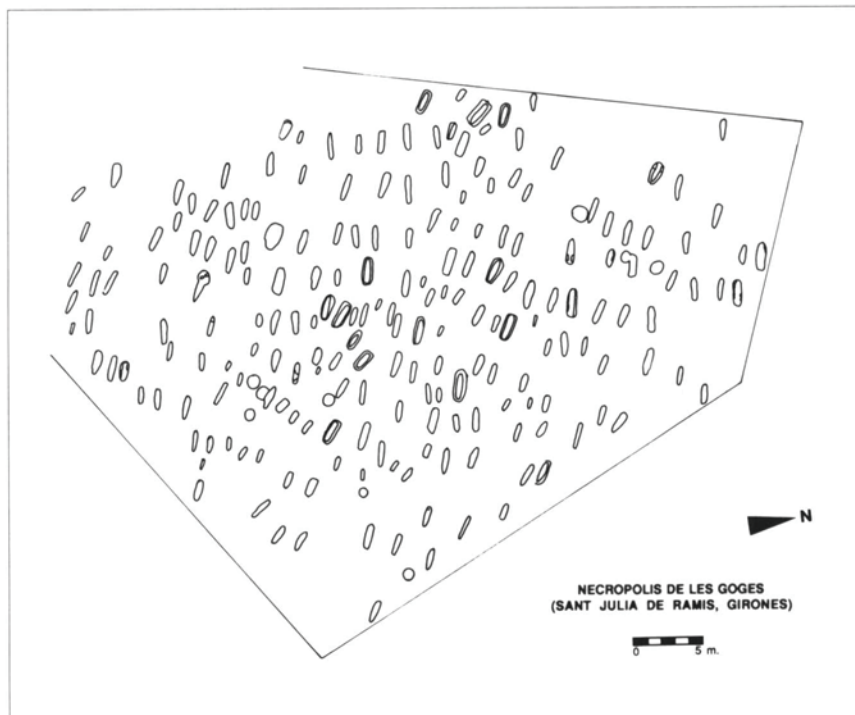

Fig. 1. Planta general del jaciment.

MANN, 1987) sobre cementiris d'aquesta època, donen curiosament una estacionalitat de les defuncions al pas de la primavera a l'estiu i d'aquest a la tardor, prou semblants com perquè es tinguin en compte.

En certa manera l'especial interès del cementiri de les Goges rau en el grau de llibertat d'aquells que el generaren i en les motivacions que els van portar a materialitzar-lo d'aquesta manera i no d'una altra. En aquest sentit, la disponibilitat d'espai permetia qualsevol fórmula de creixement i d'organització, ja que no hi ha cap obstacle geogràfic prou proper, ni restes d'estructures que poguessin condicionar les orientacions de les fosses o la seva superposició per un problema de densitat. Aquest és el motiu principal del respecte a les sepultures anteriors i, a la vegada, la base per creure en la seva senyalització, almenys la suficient per permetre el seu reconeixement durant el període de funcionament de la necròpoli.

Finalment, seria absurd parlar d'un cementiri de més de dues-centes sepultures sense plantejar-se on se situava el poblament que el generà. Malauradament no tenim cap mena d'indici que ens permeti assegurar res, si no és una referència del Dr. Miquel Oliva (1967) sobre possibles restes d'un *castrum* romano-visigot al costat o a sobre mateix del Puig del Castell, que probablement correspondria a la torre baix-imperial esmentada per Nolla-Casas (1984).

Fig. 2. Vista aèria del jaciment (foto: Jordi S. Carrera).

Malgrat tot, a partir de l'observació de la zona podem pensar en la idoneïtat de la part alta del turó on es troba el cementiri com a lloc probable de la seva ubicació, que concideix amb la tendència generalitzada a partir dels segles V i VI de cercar punts enlairats fàcilment defensables. Aquest turó reuneix totes aquestes condicions amb escreix, a la vegada que compta amb una visibilitat immillorable per a un control de les vies de comunicació properes i, també, que devia disposar d'aigua i de zones de conreu abundants en el seu entorn immediat. Dissortadament, les intervencions que ha sofert aquest turó a causa de la construcció de l'autopista A-7, primer, i del nou peatge de connexió amb la N-II, actualment, fan aquestes que suposicions no passin de ser només això, tot esperant que noves troballes puguin portar més informació.

BIBLIOGRAFIA

- ALMAGRO, Martín; PALOL, Pere de (1962): «Los restos arqueológicos paleocristianos y altomedievales de Ampurias», *Revista de Gerona*, núm. 20, pàg. 27-41, Girona.
- CASELLAS, Lluís E. *et alii* (1992): «La necròpolis de les Goges (Sant Julià de Ramis, Gironès)». *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, pàg. 144-149, Sant Feliu de Guíxols.

- DUDAY, H. (1990): «Observations ostéologiques et déscomposition du cadavre: sépulture colmatée ou en espace vide», *Révue Archéologique du Centre de la France*, t. 29-2, pàg. 193-196.
- FEREMBACH, D. & SCHWIDETKY & STOUKAL, M. (1979): «Récommandations pour déterminer l'âge et le sexe sur le squelette», *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*, 6-XIII, pàg. 7-45.
- HUSI, P. & LORANS, E. & THEUREAU, C. (1990): «Les pratiques funéraires à Saint Mexme de Chinon du Ve. au XVIIe. siècle», *Révue Archéologique du Centre de la France*, 29-2, pàg. 131-168.
- KLIEMANN, Katja (1987): «La orientación de las sepulturas medievales», *Arqueología Medieval Española*, (II Congreso), vol. III, pàg. 496-500, Madrid.
- LÓPEZ BORGONOZ, A (1987): «Distribución espacial y cronología de las necrópolis ampuritanas». *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana*, pàg. 263-273, Granollers.
- MARTÍNEZ SANTA OLALLA, J. (1940): «El cementerio visigodo de Estagel», *Archivo Español de Arqueología*, 128-131.
- MATARÓ, Montserrat i RIGO, Antoni (1992): Excavacions arqueològiques d'urgència a l'antic Hotel dels Italians de Girona, *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, pàg. 137-143, Sant Feliu de Guíxols.
- MÉNDEZ, A. & RASCON, S., (1989): «Los visigodos en Alcalá de Henares», *Cuadernos del Juncal*, 1.
- NAVARRO, Rosario; MAURI, Alfred (1987): «La secuencia estratigráfica de la necrópolis de Santa Margarida (Martorell, Barcelona)», *Arqueología Medieval Española*, (II Congreso), vol. III, pàg. 572-579, Madrid.
- NOLLA, Josep M.; CASAS, Josep (1984): *Carta arqueològica de les comarques de Girona*, pàg. 195-196, Girona.
- OLIVA i PRAT, Miquel (1976): «Inventario de los Castillos, fortalezas, recintos amurallados, torres de defensa y casas fuertes de la provincia de Gerona», *Revista de Gerona*, núm. 41, pàg. 47-62, Girona.
- OLIVER, G. (1960): *Pratique Anthropologique*, Ed. Vigot, París.
- OLIVER, G. (1963): «L'estimation de la stature par les os longs des membres», *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*, 4-XI, pàg. 433-449.
- OLLICH, I (1983): «El poblament medieval de l'Esquerda (les Masies de Roda de Ter, Osona)», *Tribuna d'Arqueologia 1982-83, Generalitat de Catalunya*, pàg. 43-50.
- OLLICH, I. & VIVES, E. (1986): «Arqueologia i antropologia física. La població i ritual funerari a Osona a través de les necrópolis medievals», *Cota Zero*, 2, pàg. 62-71.
- PALOL, Pere de (1965): «Rosas de la antigüedad a la edad media» *Revista de Gerona*, núm. 31, pàg. 23-33, Girona.
- PALOL, Pere de (1966): «Demografía y Arqueología hispánica de los siglos IV al VII. Ensayo de Cartografía», *Boletín del Seminario de Estudios de Arte*, XXXII, pàg. 5-66, Valladolid.
- PILET, C. *et alii* (1990): «Les necropoles de Giberville (Calvados). Fin du Ve. - fin du VIIe. siècle après J.C.», *Archéologie Médiévale*, XX, pàg. 3-81.

- PONS ROSSELL, J. (1949): «Restos humanos procedentes de las necrópolis de época romana de Tarragona y Ampúrias», *Trabajos de Antropología del Instituto Bernardino Sahagún*, VII, Barcelona.
- OPORTE, P. & BUCHET, L. (1985): «La nécropole du Haut Moyen Âge des Grans Peupliers à Hières-sur-Amby (Isère). Étude d'une population dans son territoire», *Archéologie Médiévale*, XV, pàg. 30-102.
- RIPOLL, G. (1985): «Las necrópolis visigodas de El Carpio de Tajo (Toledo)», *Excavaciones Arqueológicas en España*, Ministerio de Cultura.
- RIPOLL, Gisella (1986): *La ocupación visigoda en época romana a través de sus necrópolis*. Universitat de Barcelona (tesi doctoral inèdita).
- RIU, Manuel (1982): «Necrópolis i sepultures medievals de Catalunya», *Actae Medievalia*, Annexos d'Arqueologia Medieval. Annex 1, Barcelona.
- RIU, Manuel (1982): «Alguns costums funeraris de l'edat mitjana a Catalunya», *Actae Medievalia*, Annexos d'Arqueologia Medieval. Annex 1, Barcelona.
- RIURO, F. & FUSTE, M. (1980): «Les necrópolis prehistòriques del Puig d'en Roca (Girona) i Sant Julià de Ramis», Associació Arqueològica de Girona.
- ROCAS, Xavier; MANZANO, Sílvia; PUIG, Anna M. (1992): «L'excavació d'urgència a la carretera de Sant Martí d'Empúries, a la carretera d'Orriols a l'Escala (Alt Empordà)», *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, pàg. 125-136, Sant Feliu de Guíxols.
- RODÀ, Isabel (1974): «Reseña de los hallazgos arqueológicos en los términos colindantes de Sant Julià de Ramis», *Revista de Gerona*, núm. 66, pàg. 71-76, Girona.
- RUIZ ZAPATERO, G. & CHAPA BRUNET, T. (1989): *La arqueología de la Muerte: perspectivas teórico-metodológicas*.
- TED'A (1987): *Els enterraments del Parc de la Ciutat i la problemàtica funerària de Tàrraco*, pàg. 205, Tarragona.
- VIVES, E. (1990): *La població catalana medieval. Origen i evolució*, Eumo ed.
- WERNER, J. (1946): *Las excavaciones del Seminario de Historia Primitiva del Hombre, en 1941, en el cementerio visigodo de Catiltierra (Segovia)*.